पातीखोलाका ग्रामिण परिवारमा बदलीदो गृहस्थी रणनीतिहरु

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय

समाज शास्त्र विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय,कीर्तिपुर

समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निमित्त

प्रस्तुत गरिएको

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता :

ईश्वरी सिग्देल

रोल नं १८३

परीक्षा रोल नं. २८१९७०

त्रि. वि. रजिष्ट्रेशन नं.६-२-२८८-२४-२००७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र विभाग,

कीर्तिपुर, नेपाल

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिश पत्र

त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तरगत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि छात्रा ईश्वरी सिग्देल द्वारा तयार पारिएको **पातिखोलाका ग्रामिण परिवारमा बदलिदो गृहस्थी रणनीतिहरु** नामक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । अतः यस शोधपत्रको अन्तिम मूल्यांकनका निम्ति सिफारिश गर्दछु ।

मितिः २०७३।०५।१५

....

डा. टिकाराम गौतम

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तरगत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि छात्रा ईश्वरी सिग्देल द्वारा तयार पारिएको **पातिखोलाका ग्रामिण परिवारमा बदलिदो गृहस्थी रणनीतिहरु** नामक शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

शोधमुल्यांकन समिति

....

....

प्रा. डा. तुलसीराम पाण्डे डा. टिकाराम गौतम डा. प्रेम चलाउने

(विभागीय प्रमुख) (शोध निर्देशक) (बाह्य परीक्षक)

मितिः २०७३।०५।१७

कृतज्ञता

त्रिभुवनविश्वविद्यालय, मानविकि संकायअन्तरगत समाजशास्त्रविभाग, केन्द्रियक्याम्पस कीर्तिपुरमा समाजशास्त्रविषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिकआवश्यकता परिपूर्तिकानिमित्त**पातिखोलाका ग्रामिण परिवारमाबदलिदो गृहस्थी रणनीतिहरु**नामकशोधकार्य पुरा गर्नकालागिविभिन्नव्याक्तिहरुको निर्देशन, सुपरिवेक्षण, सहयोग, सुझावतथा सल्लाहकालागिभूमिका रहेको छ। उहाँहरुप्रति म अत्यन्तै आभारी छु।

यो शोध कार्य गर्ने क्रममामलाई विभिन्नआवश्यकनिर्देशन, सुझावतथा सुधार गर्नकालागि हरदमतयार तथाशोध निर्देशक डा. टिकारामगौतम तथा समाजशास्त्रविभागकाप्रमुखप्रा. डा.तुलसीराम पाण्डेप्रतिआभारी छु । त्यसैगरी शोधकार्यकालागि सधै उत्प्रेरित गराईरहने डा.रामचन्द्र बराललाई हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु ।शोधकार्य गर्ने क्रममाआफ्नो अमूल्य समय तथाजानकारी दिई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण अनुसूचीमाउल्लेखितउत्तरदाताहरुप्रतिहार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । क्षेत्रगतकार्य गर्ने क्रममाव्यावस्थापकीयहिसावले सहयोग गर्नुहुने स्थानीय बुद्धिजीविहरु श्री गोपालप्रसाद ढकाल तथाश्री जगन्नाथ ढकालप्रति आभारी छु। त्यसैगरी विशेष जानकारी तथातथ्यांकहरु लिने क्रममा सहयोग गर्नुहुने गौरीशंकर प्रा.वि. को शिक्षिकाश्री नर्मदादेवी ढकाल तथाफापरथुमगाविसका सचिवश्री हरिकृष्ण पनेरु लाईविशेष धन्यवाद दिन्छु । साथै शोधकार्यको शुरुदेखि अन्त्यसम्म कम्प्युटर लगायतविविधप्राविधिक सहयोग गर्नुहुने श्री ध्रुवराज ढकाल तथाश्री रमेश पोखरेल प्रतिकृतज्ञ छु।

अन्त्यमा, यो शोधकार्य सफलतापूर्वक सम्पन्नगर्नकालागिप्रत्यक्षतथाअप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पुर्ण महानुभावहरुप्रति म आभारी छु।

ईश्वरी सिग्देल

मिति : २०७३।०५।१५

शोधसार

पातिखोलाका ग्रामिण परिवारमाबदलिदो गृहस्थी रणनीतिहरुनामकशोध एक ग्रामिण नेपाली समाजको अध्ययनहो । समाजशास्त्रीयअध्ययनमाआधारित भएर गरिएको प्रस्तुतशोधकार्यमाविकासवादी दृष्टिकोणविशेष गरी आधुनिकीकरणको सिद्धान्तबाट ग्रामिण समाजमा भैरहेको परिवारको हालको स्वरुप, जिविकोपार्जन रणनीति तथायसमाआएको परिवर्तित अवस्थालाई विवेचनागर्न खोजिएको छ । बर्णनात्मक ढाँचामा गरिएको यस अनुसन्धानकार्यले नेपालले अहिले भोगिरहेको प्रमुख समस्याहरु जनशक्तिविदेश पलायन, ग्रामीण उत्पादनमाह्रास, बेरोजगारी, सांस्कृतिकक्षयीकरण देखि लिएर गाउँमाभित्रिरहेको विकास, सेवातथा सुविधाहरुको बारेमातथ्यगतजानकारी लिई तिनीहरुको कारण खोतल्ने प्रयास गर्दछ ।

यस अनुसन्धानकार्यबाटप्राप्तविवरण तथातथ्यांकअनुसार नेपाली ग्रामिण परिवारको आकार निकै सानो(२.९९जना) भएको , बृद्ध तथाअशक्तको संख्यायुवाजनशक्तिको अनुपातमा बढिरहेको, प्रायजसो परिवारमा धेरथोर मात्रामाजग्गाबाँझो हुने गरेको, बसाई सर्नेको संख्या बढिरहेको, कृषिभन्दापनिअन्य नै पेशा जस्तै वैदेशिक रोजगार, व्यापार, नोकरी आदिआम्दानीको स्रोतलाई प्राथमिकतातथाइज्जतका रुपमा हेर्ने गरिएको, पशुपालनमाकमीआएको , पैसाको बचतको लागि बैंक र तथालगानीको लागिशहरमाजग्गाजमीन खरीदगर्ने क्रम बढ्दो रहेको, ऋण आवश्यक परेमा बैंक तथा सहकारीबाट लिने गरेको, छाना छाउन जस्ताको प्रयोग गरिने गरिएको, खानेपानीको श्रोतको रुपमाधाराको उपलब्धता रहेको, बालबच्चालाई निजीविद्यालयमा पढाउन आकर्षित भएको, आधुनिक सञ्चार माध्यमको प्रयोगमा वृद्धि भएको, इलेक्ट्रिक उपकरणहरुको अत्याधिकआयात रहेको , मनोरञ्जन तथा खेलकुदका सामाग्रीहरुमाशहरी प्रभाव परेको, एलपीग्याँसको प्रयोग बढ्दै गैरहेको आदिविषयवस्तु सम्वन्धीतथ्यांक संकलनतथाविश्लेषण गरी आएको निष्कर्षलाई, प्रस्तुत गरीएको छ ।

सरल नेपालीभाषातथा प्रस्तुतीकरण रहेको यस प्रतिवेदनको अध्ययनले ग्रामिण नेपाली समाजको अँध्यारो उज्यालो दुवै पक्षलाई साक्षीभावमा हेरी , कुनै पूर्वाग्रहनगरी भविष्यमाकामलाग्ने गरी वर्णन गरेको पाउन सकिनेछ । अतःहालको नेपाली ग्रामिण परिवारको स्वरुपको जानकारी, सुखदुःख, पहिलेदेखि हुँदै आईरहेको परिवर्तनको दिशातथाभविष्यमाआउनसक्ने परिस्थितिको अनुमानकाबारेमायथार्थ जानकारी दिलाउनुनै यस शोधकार्यको सफलतामानिने छ ।

विषय सूची

कृतज्ञता...i
शोधसार...ii
विषय सूची...iii
तालिका सूची...vii
चित्र सूची...viii
अध्याय एक १
परिचय... १
१.१ पृष्ठभूमि... १
१.२ समस्याको कथन ४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य... ६
१.४ अध्ययनको महत्व... ६
१.७ अध्ययनको सङ्गठनात्मक ढाँचा ७
अध्याय दुई ८
साहित्यको अध्ययन ८

२.१ सैद्धान्तिक पुनरावलोकन ८
२.२ आनुभविक लेख रचनाहरुको समीक्षा ११
अध्याय - तीन १७
अनुसन्धान विधि........ १७
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य १७
३.२ अनुसन्धान ढाँचा १८
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत १८
३.४ समग्र नमुना छनोट विधि १८
३.५ पूर्व परीक्षण........ १८
३.६ आचार संहिता १९
३.७ तथ्याङ्क संकलन विधि १९
३.८ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण २०
३.९ अध्ययनका सीमा........ २१
अध्याय चार २२
परिवारको स्वरुप र यसको परिवर्तित अवस्था २२
४.१ परिवारको औसत आकार........ २२
४.२ परिवारका सदस्यहरुको उमेर समुह २३
४.३ घरको छाना छाउने तरिका २४
४.४ परिवारमा अनुपस्थित सदस्य २५
४.५ अनुपस्थित सदस्यको गन्तव्य २६
४.६ मुख्य आम्दानीको श्रोत २७

४.७ शहरको आकर्षण २८

४.८ कृषि उत्पादनमा निर्भरता २९

४.९ बचतको पैसाको उपयोग ३०

४.१० ऋण जुटाउने रणनीति.. ३१

४.११ पशुपालन ३१

४.१२ कामदारको व्यावस्थापन ३२

४.१३ खेती गर्नका लागि समस्या ३३

४.१४ बाँझो जमीन ३४

४.१५ व्यावसायिक खेतीपाती..३५

४.१६ दोहोरो घरजग्गा..३५

४.१७ खानेपानीको स्रोत.. ३६

४.१८ एल पी ग्याँसको प्रयोग..३७

४.१९ छोराछोरी प्रतिको दृष्टिकोण ३८

४.२० समाचारको श्रोत ३९

४.२१ विद्युतीय उपकरण.. ४०

४.२२ समुहमा आवद्धता ४१

४.२३ झारफूक तथा हेराउनेमा विश्वास ४१

४.२४ परिवारको खुसीपन ४२

४.२५ बालबालिकाको अध्ययन..४३

अध्याय पाँच.. ४६

अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष.. ४६

५.१ अध्ययनको सारांश ४६

५.२ अध्ययनको निष्कर्ष ४८

अनुसूची एक : अनुसन्धानकर्ताले अन्त

र्वार्ता अनुसूचि भराउँदा र अवलोकन गर्दा लिइएका तस्वीरहरुः ४९

अनुसूची दुई :अन्तरवार्ता प्रश्नावलीहरु ५४

अनुसूची तीन :मुख्य उत्तरदाताहरुको विवरण ५९

अनुसूची चारः : विशेष शब्दावलीको परिभाषा ६१

सन्दर्भ सामाग्रीहरु ६२

तालिका सूची

पृष्ठ नं

तालिका नं ४.१ परिवारकोआकारमा देखिएको परिवर्तन...२३

तालिका नं.४.२ उमेर अनुसार परिवारको बनावटमा आएको परिवर्तन.........................२४

तालिका नं ४.३परिवारमाअनुपस्थितभएका सदस्य संख्याको विवरण २६

तालिका नं ४.४अनुपस्थित सदस्यहरु गएको स्थानको विवरण २६

तालिका नं ४.५ परिवारको मुख्यआम्दानीको श्रोतमाआएको परिवर्तन विवरण २७

तालिका नं ४.६शहर जान इच्छा राख्ने परिवारको विवरण २८

तालिका नं ४.७ बचत गरिएको पैसाको उपयोग सम्बन्धीतुलनात्मकविवरण................३०

तालिका नं ४.८ ऋण आवश्यक परेमा जुटाउने तरिकाविवरण..................................३१

तालिका नं ४.९ पालिएकागाईवस्तुको संख्यामाभएको परिवर्तन विवरण......................३२

तालिका नं ४.१० बालीनालीलगाउनकामदार जुटाउने तरिका.................................३२

तालिका नं ४.११बालीनालीलगाउनगाह्रो भएको कारणहरुको विवरण........................३३

तालिका नं ४.१२ शहरमापनि घर वाजग्गाभएका परिवारको विवरण........................३६

तालिका नं ४.१३खानेपानीको स्रोतप्रयोगमाआएको परिवर्तन..................................३७

तालिका नं ४.१४ छोरा वा छोरी को चाहनागर्ने परिवारको विवरण.............................३८

तालिका नं ४.१५ समाचार प्राप्तगर्ने श्रोत सम्वन्धीविवरण......................................३९

तलिका नं ४.१६ परिवारका सदस्यहरु समुहमा आवद्ध भएको विवरण............................४१

तालिका नं ४.१७ परिवारको खुसीपनको तुलनात्मकविवरण....................................४२

तालिका नं ४.१८ बालबालिकाको विद्यालय छनोट सम्वन्धीविवरण..............................४३

चित्र सूची

पृष्ठ नं

चित्र नं ४.१ घरको छाना छाउने तरिकामाभएको परिवर्तनको विवरण......................२५

चित्र नं ४.२कृषिउत्पादनले परिवार धान्नपुगवाअपुगसम्वन्धीविवरण.................२९

चित्र नं ४.३ जग्गाबाँझो रहेको परिवारको संख्या देखाउने वृत्तचित्र.........................३४

चित्र नं ४.४ व्यावसायिक खेतीपातीलगाएका परिवारको विवरण..............................३५

चित्र नं ४.५एलपीग्याँसको प्रयोग गर्ने परिवार विवरण देखाउने वृत्तचित्र ३८

चित्र नं ४.६ परिवारमाप्रयोगगरिएकाविद्युतीय सामाग्रीविवरण देखाउने बार चार्ट......४०
चित्र नं ४.७झारफूकतथा हेराउनेमाविश्वास गर्ने विवरण देखाउने वृत्तचित्र..............४२